

2. Συζήτηση βασικών εννοιών

2.1 Μετανάστευση

Η μετακίνηση πληθυσμών από περιοχή σε περιοχή, από χώρα σε χώρα, από ήπειρο σε ήπειρο ορίζεται ως μετανάστευση ανεξάρτητα από τους λόγους που οδηγούν σ' αυτήν. Ο τόπος προέλευσης και ο τόπος προορισμού διαχωρίζουν την μεταναστευτική κίνηση σε εσωτερική και σε εξωτερική, προσδιορίζοντας αντίστοιχα την μετακίνηση που λαμβάνει χώρα εντός των ορίων ενός κράτους και εκτός των ορίων αυτού. Η διαδικασία αυτή για τους οικονομολόγους σημαίνει κυρίως μεταφορά ενός πολύτιμου οικονομικού μέσου, της ανθρώπινης εργατικής δύναμης, του προλεταριάτου για πολλούς μελετητές, η οποία τροποποιεί τις κοινωνικές και οικονομικές δομές της χώρας της οποίας ο πληθυσμός μετακινείται εντός ή εκτός των γεωγραφικών της ορίων, αλλά και της χώρας που δέχεται τον πληθυσμό αυτό.

Γενικότερα στις κοινωνικές επιστήμες, ο όρος μετανάστευση δηλώνει κάθε μετακίνηση για μόνιμη ή ημιμόνιμη μετεγκατάσταση ατόμων ή ομάδων. Αυτή η ατομική ή ομαδική μετάβαση εμπεριέχει την εγκατάλειψη συγκεκριμένων κοινωνικών δεδομένων και συνθηκών και την αποδοχή νέων διαφορετικών που κυριαρχούν στην κοινωνία εγκατάστασης (Kosiński/Prothero, 1975, 3). Ένας λειτουργικός ορισμός της μετανάστευσης περιλαμβάνει τη μόνιμη αλλαγή κατοικίας επισημαίνοντας τα χρονικά και τοπικά χαρακτηριστικά και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες αυτή λαμβάνει χώρα. Οι επιμέρους παράμετροι που συνοδεύουν και χαρακτηρίζουν την μετακίνηση αυτή εντοπίζονται κυρίως στη μονιμότητα της εγκατάστασης, στην εσωτερική ή εξωτερική, στην ηθελημένη ή μη μετακίνηση (Lee, 1996, 16).

Η διεθνής μετανάστευση χαρακτηρίζεται από δύο δομικά χαρακτηριστικά, τα οποία αποτελούν και τη βασική κινητήρια δύναμη του φαινομένου: από τη μια γίνεται λόγος για μετακινούμενο εργατικό πληθυσμό που αναζητά εργασία σε ξένη χώρα και από την άλλη για πρόσφυγες προερχόμενους από πόλεμο στη χώρα καταγωγής τους. Οι αιτίες αυτές προκαλούν τα μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα που με την σειρά τους επιφέρουν αλλαγές στις παγκόσμιες κοινωνικές και οικονομικές δομές (Clark, 1986, 44 κ.ε). Το φαινόμενο της μετανάστευσης δεν πρέπει να ειδωθεί ως φαινόμενο των τελευταίων μόνο αιώνων και να συνδεθεί με την νεώτερη παγκόσμια ιστορία, αλλά κυρίως, οι μελετητές επιβάλλεται να επικεντρωθούν στη θεώρησή του μέσα σε ιστορικό περιβάλλον, ως μια ιστορική συνέχεια. Παρόλο που κυριαρχεί η άποψη ότι ο 20ος αιώνας είναι η εποχή της μετανάστευσης, η ιστορική ανάλυση του φαινομένου δίνει έμφαση στην διαμόρφωση των ευρωπαϊκών κρατών - εθνών κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα.

Η διεθνής μαζική μετακίνηση παραμένει ένα ειδικό και μοναδικό φαινόμενο σ' ένα κόσμο οργανωμένο και χωρισμένο σε αυτόνομα και κυρίαρχα κράτη, τα οποία επιβάλλουν όρια στη διεθνή κινητικότητα γενικά και τη διεθνή μετανάστευση συγκεκριμένα. Το μεταναστευτικό φαινόμενο, επίσης, διαφοροποιείται κατηγοριοποιείται με βάση την χρονική διάρκεια της εμφάνισής του και, κυρίως, τις γενεσιουργές αιτίες που οδηγούν στην εκδήλωσή του. Ο διαχωρισμός της μετανάστευσης σε ενδοευρωπαϊκή ή υπερπόντια, σε προπολεμική ή μεταπολεμική, σε μόνιμη ή σε προσωρινή, σε οικονομική ή σε πολιτική, σε

εκούσια ή σε αναγκαστική, σε πρωτογενή ή δευτερογενή, σε πλήρη ή μερική, σε συντηρητική και σε καινοτόμο, σε βραχυχρόνια και σε μακροχρόνια γίνεται για τεχνικούς λόγους και για να κατανοηθούν τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά του κάθε φορέα μετακινούμενου πληθυσμού.

Ως κοινωνικό φαινόμενο η μετανάστευση συνδέεται με διαφορετικές κατηγορίες ανθρώπων, διαφορετικές εθνότητες, διαφορετικά κράτη, με διαφορετικούς πολιτικούς, οικονομικούς, κοινωνικούς ή προσωπικούς λόγους που ωθούν το μετακινούμενο πληθυσμό να μετεγκατασταθεί σε ξένη χώρα. Πρωταρχικά θα πρέπει να κατηγοριοποιηθεί και να μετρηθεί ο αριθμός των ατόμων που ορίζονται διεθνώς ως μετανάστες σε μια συγκεκριμένη περίοδο. Για τον Appleyard (1991, 25 κ.ε.) κυριότερες κατηγορίες των μεταναστών είναι οι εξής:

- *οι μόνιμοι μετανάστες*, σ' αυτούς υπάγονται κυρίως οι υπερπόντιοι μετακινούμενοι πληθυσμοί, οι οποίοι μεταναστεύουν μαζί με την οικογένειά τους και συνήθως καλύπτουν δημογραφικές ανάγκες της χώρα υποδοχής. Οι Η.Π.Α., ο Καναδάς και η Αυστραλία είναι χώρες που δέχονται αυτού του είδους τους μετανάστες.
- *οι προσωρινοί εργατικοί μετανάστες*, που προέρχονται ύστερα από υπογραφή συμφωνιών ανάμεσα σε χώρες με διαφορετικό επίπεδο ανάπτυξης. Είναι η πολυπληθέστερη ομάδα μεταναστών.
- *οι προσωρινοί επαγγελματίες*, οι οποίοι διαφοροποιούνται από τους εργάτες μετανάστες ακριβώς γιατί απασχολούνται σε πολυεθνικές εταιρείες.
- *οι παράνομοι (λαθραίοι) μετανάστες*, οι οποίοι αναζητούν εργασία σε ξένη χώρα, χωρίς να έχουν άδεια παραμονής σ' αυτήν.
- *οι πολιτικοί πρόσφυγες*, δηλαδή άτομα τα οποία διώκονται λόγω φυλετικής προέλευσης, θρησκείας, εθνικότητας ή πολιτικών πεποιθήσεων.
- *οι πρόσφυγες*, όπως τους όρισε η Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών το 1951, ο πληθυσμός των οποίων κυμαίνεται περίπου στα 12 εκατομμύρια.

Για τον Zlotnik (1994, 438) η ομάδα των μεταναστών περιλαμβάνει τόσο τα άτομα που αναχωρούν από μια χώρα προέλευσης για να εγκατασταθούν σε μια άλλη, όσο και αυτά που επαναπατρίζονται.

Η πρωτογενής μετανάστευση καλύπτει τις μετακινήσεις εκείνες των πληθυσμών που αποβλέπουν στην κατάληψη παρθένων και μη κατοικούμενων εδαφών, ενώ η δευτερογενής προϋποθέτει επαφή εκείνου που μεταναστεύει με γηγενή πληθυσμό. Με ορόσημο τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και με την κίνηση προς και από την Ευρώπη ως διαφοροποιητικό όριο χωρίζεται η μετανάστευση σε:

- *Προπολεμική υπερπόντια*, με την Ευρώπη ως χώρο αποστολής μεταναστών και την Αμερική ως αποδέκτη. Όλες σχεδόν οι ευρωπαϊκές χώρες διοχετεύουν πληθυσμό προς την αμερικανική ήπειρο, έτσι συντελείται το εντυπωσιακότερο μεταναστευτικό ρεύμα της σύγχρονης εποχής. Η μετανάστευση συνδέεται με την ιστορία των Η.Π.Α. ως αναπόσπαστο κομμάτι, και είναι απόλυτα συνυφασμένη με την προσπάθεια συγκρότησης του αμερικάνικου έθνους – κράτους. Οι λόγοι της υπερπόντιας μετανάστευσης εστιάζονται στις προοπτικές (οικονομικές, κοινωνικές) που προσφέρει η νέα ήπειρος αλλά και στην επιδίωξη της

αύξησης του πληθυσμού της. Το φαινόμενο λαμβάνει διαφορετική έκταση ανάλογα με τις συνθήκες στη χώρα υποδοχής και στη χώρα προέλευσης, συνισταμένη, όμως, όλων των υπερπόντιων μεταναστευτικών ρευμάτων είναι η οικονομική κρίση που πλήττει τις περισσότερες ευρωπαϊκές οικονομίες (Ιρλανδία, Γερμανία, Ρωσία, Ουγγαρία, Ελλάδα).

- *Προπολεμική ενδοευρωπαϊκή*, η οποία περιλαμβάνει κυρίως αναγκαστικές μετακινήσεις λαών της Ευρώπης ως αποτέλεσμα διαφόρων συνθηκών ειρήνης προκειμένου να εξασφαλιστεί και να διατηρηθεί η εθνική ομοιογένεια των ευρωπαϊκών χωρών.

- *Μεταπολεμική ενδοευρωπαϊκή*, με τα ευρωπαϊκά κράτη να διαδραματίζουν άλλοτε ρόλο χώρας υποδοχής και άλλοτε χώρας αποστολής. Στα πλαίσια της ενδοευρωπαϊκής μεταπολεμικής μετανάστευσης μετακινείται πληθυσμός προς τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες κυρίως λόγω της βιομηχανικής ανάπτυξης των χωρών αυτών. Το σχέδιο Marshall για την ανοικοδόμηση και οικονομική ανόρθωση της Ευρώπης ενεργοποιεί μεταναστευτικούς μηχανισμούς στις χώρες της Αγγλίας, Γαλλίας, Βελγίου, Γερμανίας. Μέχρι τη δεκαετία 1970 οι ευρωπαϊκές χώρες εκδηλώνουν ευνοϊκή στάση προς τη μετανάστευση και, σε μερικές περιπτώσεις, π.χ. Γερμανία και Ελβετία, την ενθαρρύνουν φανερά για να αναπληρώσουν ελλείψεις σε εργατικό δυναμικό.

- *Μεταπολεμική υπερπόντια*, στους κόλπους της οποίας περιλαμβάνεται η μετακίνηση προσφύγων κυρίως προς την Αυστραλία προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα δημογραφικά προβλήματα της ηπείρου. Ο προσανατολισμός, όμως, των μεταναστών αλλάζει κατεύθυνση και προκύπτει μεταναστευτικό ρεύμα αποτελούμενο, κυρίως, από κατοίκους των πρώην ευρωπαϊκών αποικιών. Υπάρχει έτσι, μια ανατροφοδότηση της ευρωπαϊκής δημογραφίας με την επανενσωμάτωση ευρωπαίων πολιτών (Μουσουρού, 1991, 26 κ.ε.).

Η σύνδεση της μετανάστευσης με την κοινωνικοοικονομική και τεχνολογική ανάπτυξη εξηγεί τη μετακίνηση και εγκατάσταση εργατικού δυναμικού σε χώρες όπου παρατηρείται εξέλιξη και εκβιομηχάνιση. Ο διττός, για πολλούς μελετητές, ρόλος της μετανάστευσης έγκειται στην ανακούφιση των υποανάπτυκτων χωρών από άνεργους – ιδιαίτερα στον αγροτικό τομέα – και την διοχέτευση φθηνού εργατικού δυναμικού προς τις αναπτυσσόμενες χώρες (Εμκε - Πουλοπούλου, 1986, 25). Εντοπίζονται οι «κατασταλτικές λειτουργίες» που επιτελεί στις χώρες υποδοχής και στις χώρες προέλευσης. Η ενδοευρωπαϊκή μετανάστευση, ιδιαίτερα από το 1945 – 1975, λαμβάνει χώρα ως φαινόμενο οργανωμένο και ελεγχόμενο. Το έλλειμμα εργατικού δυναμικού καλύπτεται με την οργανωμένη πολιτική εισαγωγής του από χώρες με πλεονάζουσα εργατική δύναμη. Οι αρχικοί μετανάστες μετακινούνται στην πλειοψηφία τους μετά την υπογραφή συμφωνιών ανάμεσα στις χώρες ζήτησης και παροχής εργατικής δύναμης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η συμφωνία Βελγίου – Ιταλίας το 1964, η οποία δέσμευε την Ιταλία για αποστολή 2.000 εργατών την εβδομάδα στο Βέλγιο, προκειμένου να καλυφθούν οι εργατικές ανάγκες στα βελγικά ανθρακωρυχεία, ενώ το Βέλγιο προμήθευε αντίστοιχα την Ιταλία με κάρβουνο.

Η οικονομική κρίση, όμως, της δεκαετίας του '70, ιδιαίτερα στις βιομηχανικά αναπτυσσόμενες χώρες της Ευρώπης, οδήγησε σε περιοριστικά μέτρα εναντίον της μετανάστευσης. Περιοριστικοί παράγοντες θεωρήθηκαν η αύξηση της ανεργίας, η εξέλιξη της τεχνολογίας, η ανάγκη διατήρησης ισορροπίας ανάμεσα στο ντόπιο και ξένο πληθυσμό

και το αυξανόμενο κοινωνικό και πολιτικό κόστος που προκύπτει από την μετανάστευση. Η κινητικότητα, οι αιτίες που την προκαλούν και οι συνέπειες στους εμπλεκόμενους διαφοροποιούν την παγκόσμια μεταναστευτική κίνηση αλλά και παλιννόστηση. Τα νέα δεδομένα διαμορφώνονται ως εξής:

- υπερπόντια μετανάστευση (1950-55) αλλά και ταυτόχρονη παλιννόστηση Ευρωπαίων από τις υπερπόντιες χώρες,
- επαναπατρισμός ατόμων που είχαν μετακινηθεί πριν από το πόλεμο αλλά και προσέλκυση οικογενειών προς τον εκβιομηχανισμένο βορρά,
- ενδοευρωπαϊκή μετανάστευση από αναπτυσσόμενες χώρες του ευρωπαϊκού νότου με μικρή διάρκεια παραμονής αλλά μείωση της κινητικότητας και της διάρκειας παραμονής.

Η θεώρηση της μετανάστευσης ως αποτέλεσμα δράσης οικονομικών παραγόντων που δρουν σε μικροκοινωνιολογικό επίπεδο και η παρουσίαση του μετανάστη ως εξαθλιωμένου, απογοητευμένου αγρότη με εν δυνάμει μέσα του τη διάθεση για μετακίνηση, δεν αποτελούν για τις σύγχρονες κοινωνιολογικές αναλύσεις της μετανάστευσης τη μοναδική αιτία εμφάνισης του φαινομένου, που συνοδεύει την ανθρώπινη ιστορία. Αντίθετα, προτείνεται η εξέταση μιας δέσμης παραγόντων, που δρουν ταυτόχρονα και αλληλένδετα ο ένας με τον άλλο, και μιας σειράς αιτιών και αποτελεσμάτων που οδηγούν στην εμφάνιση του συγκεκριμένου φαινομένου. Η πολυεπίπεδη και πολυπαραγοντική ανάλυση της μετανάστευσης είναι το «νέο παράδειγμα» που η σύγχρονη μεταναστευτική θεωρία αρχίζει να υποστηρίζει ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '60 (Lucassen, 1997, 9).

Μια ισορροπημένη προσέγγιση του φαινομένου επιχειρείται από τη νεοκλασική οικονομική θεωρία, η οποία εξηγεί τη μετανάστευση ως οικονομική διαδικασία (ανταλλαγής) ανάμεσα σε διαφορετικές χώρες (Chant/Radcliffe, 1992, 18). Η κοινωνική, οικονομική, πολιτική, πολιτιστική, γλωσσική, θρησκευτική κατάσταση των χωρών προέλευσης και υποδοχής μεταναστών, η ιστορική περίοδος στην οποία εκτυλίσσεται η μετανάστευση, οι διμερείς / διεθνείς σχέσεις, ακόμα και τα αίτια που την προκαλούν, σκιαγραφούν τα πλαίσια ανάλυσης του φαινομένου και καθορίζουν τα ερμηνευτικά σχήματα. Γενικότερα, δεν υπάρχει ένας σαφής και με καθολική ισχύ προσδιορισμός προκειμένου να αναλυθεί η παγκόσμια μεταναστευτική κίνηση. Οι ιδιαίτερες συνθήκες κάτω από τις οποίες λαμβάνει μέρος και εξελίσσεται στο χωροχρόνο η μετανάστευση και η αλληλεπίδραση διαφόρων παραγόντων καθοριστικών των αιτιών και των συνεπειών που αυτή προκαλεί, διαφοροποιούν τη θέσή της ως κοινωνικό ή οικονομικό γεγονός, ενώ ταυτόχρονα στερούν από τους μελετητές ένα συγκεκριμένο και αποδεκτό πλαίσιο ανάλυσης και ερμηνείας της.

Τα θεωρητικά μοντέλα στην προσπάθειά τους να δημιουργήσουν γενικές αρχές που να εξηγούν τη μετανάστευση εστιάζονταν - τουλάχιστον πριν το 1970 - στην θεώρησή της ως διαδικασία της οποίας η γεωγραφική επιρροή και δυναμική κατανοείται τμηματικά και χωριστά για κάθε χώρα παρόλο που ήταν προβλέψιμη και καθοριζόμενη. Η αναζήτηση ενός επεξηγηματικού πλαισίου ικανού να εξασφαλίσει στους μελετητές του φαινομένου τις προϋποθέσεις ανάλυσης του, οδήγησε στην επισήμανση τριών σταδίων βάσει των οποίων ερμηνεύεται η διαδικασία της μετανάστευσης. Πρωταρχικά λαμβάνεται η απόφαση (decision) για μετανάστευση, ακολουθεί η μετακίνηση (transition) και έπεται η εγκατά-

σταση (adaptation) στη νέα χώρα (Salt, 1989, 12-13). Το απλουστευτικό σχήμα των τριών διαδοχικών σταδίων παρέιχε μια δομή ανάλυσης ικανή να εξηγήσει - πάντα σ' ένα γενικό πλαίσιο - τη μεταναστευτική διαδικασία, ενώ ταυτόχρονα προσέφερε ένα «μεταναστευτικό συστημικό παράδειγμα», όχι κατ' ανάγκη νέο. Η αλληλεπίδραση που εντοπίζεται μεταξύ των συμμετεχόντων στο φαινόμενο χωρών είναι λειτουργικής σημασίας. Η κάλυψη των αναγκών στη χώρα υποδοχής, απενεργοποιεί ταυτόχρονα στη χώρα προέλευσης ζητήματα κοινωνικής έντασης (π.χ. ανεργία).

Η επιστημονική εξέλιξη αυτού του παραδείγματος είναι η εξειδίκευση που προσέφερε στους μελετητές του μεταναστευτικού φαινομένου, ωθώντας τους στην αναζήτηση και την επισήμανση συγκεκριμένων συνεπειών που επιφέρει αυτό, τόσο στη χώρα προέλευσης, όσο και στην χώρα υποδοχής, αλλά κυρίως στον μετακινούμενο πληθυσμό¹.

2.2 Σύγχρονες προσεγγίσεις του μεταναστευτικού φαινομένου

Η αποδοχή ή η απόρριψη των σύγχρονων μεθοδολογικών προσεγγίσεων και αναλύσεων του μεταναστευτικού φαινομένου απαιτεί την προηγούμενη συζήτηση της γενικότερης βιβλιογραφίας αλλά και την αναλυτική αποσαφήνιση του όρου μετανάστευση. Η διαρθρωτική κατηγοριοποίηση και ανάλυση των προσεγγίσεων έχουν άμεση σχέση με την αναγωγή των αιτιών του φαινομένου σε ατομικούς ή ευρύτερα κοινωνικούς λόγους, δηλαδή σε οικονομικούς, πολιτικούς, εθνικούς. Η προσέγγιση των παραγόντων αυτών με βάση ένα θεμελιώδες πλαίσιο ανάλυσης συμβάλλει στο να αποσαφηνιστούν τα παγκόσμια μεταναστευτικά ρεύματα, αλλά και να διαφοροποιηθούν οι αιτίες που οδηγούν στην μετακίνηση από ορισμένες περιοχές και την εγκατάσταση σε άλλες. Εξάλλου, η σύγκριση των διαφορετικών προορισμών αναδεικνύει μια ανομοιότητα και μια μεταβλητότητα εντός συστήματος, ενισχύοντας την αντίληψη ότι η μετανάστευση είναι μια δυναμική διαδικασία (Nogle, 1994, 329).

Τις τελευταίες δεκαετίες η γνώση για τη μετανάστευση ως βασικό πεδίο έρευνας των δημογραφικών μελετών και αναλύσεων έχει αυξηθεί, εστιάζοντας διαρκώς το ενδιαφέρον των ερευνητών στις αιτίες και στις συνέπειες της ανθρώπινης μετακίνησης και μετεγκατάστασης. Η γνώση για τη μεταναστευτική διαδικασία έχει αυξηθεί τόσο από εμπειρικά δεδομένα και λεπτομερείς αναλύσεις, όσο και από θεωρητικά κατασκευάσματα, που χρησιμοποιούνται ως άξονες προσέγγισης και μελέτης. Αυτές οι κριτικές θεωρητικές κατασκευές βοηθούν στην κατανόηση της αλλαγής και αύξησης του πληθυσμού, ενώ ταυτόχρονα δίνουν το στίγμα των δομικών αλλαγών που επιδέχεται η κοινωνία της οποίας ο πληθυσμός μετακινείται και η κοινωνία η οποία υποδέχεται αυτό τον πληθυσμό.

Η θεώρηση της μετανάστευσης ως κοινωνικού, κατά βάση, φαινομένου, και η επικέντρωση στις κοινωνιολογικές διαστάσεις της παρέχει γενικούς κατευθυντήριους, για την ανάλυση, άξονες, πάντα με την επιφύλαξη της μονόπλευρης και μονομερούς ερμηνείας. Η

¹ Σταδιακά και μέσα στο πλαίσιο ανάλυσης των αιτιών που προκαλούν τη μετανάστευση αλλά και των δημιουργηθέντων αναγκών προκειμένου να αντιμετωπιστεί ως φαινόμενο ατομικής απόφασης αλλά με κοινωνικές προεκτάσεις, αναπτύσσονται πολιτικές, προγράμματα, οργανισμοί βοηθητικοί και ενισχυτικοί για τον μετανάστη.

προτεινόμενη από τους κοινωνιολόγους ταξινόμηση των αιτιών και των παραγόντων που επηρεάζουν τη μετανάστευση, είναι πιθανό να οδηγήσει στην επισήμανση θεμελιωδών διαφοροποιήσεων, οι οποίες περιορίζουν την οπτική γωνία θέασης. Οι συγκριτικές μελέτες απομακρύνουν από αυτή την προοπτική και βοηθούν στο να ληφθούν υπόψη οι ομοιότητες ανάμεσα στους διαφορετικούς τύπους μετανάστευσης (Lucassen, 1997, 32).

Το «επεξηγηματικό μοντέλο» του Gale (1996, 34) σκιαγραφεί και εντοπίζει βασικά επιστημολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα που φορούν τη μελέτη και κατανόηση της μεταναστευτικής συμπεριφοράς. Βασική προϋπόθεση του συγκεκριμένου μοντέλου είναι η θεώρηση της απόφασης για μετακίνηση και αλλαγή κατοικίας και οι συνέπειές της εντοπίζονται στις προθέσεις και στις αιτίες που ενεργοποιούν αυτή την απόφαση.

Η παρουσίαση του προς συζήτηση φαινομένου κάτω από το πρίσμα της κοινωνικής και οικονομικής θεώρησης που επιχειρείται από τους περισσότερους μελετητές παρέχει τους άξονες ανάλυσης και ερμηνείας του, ανάγοντας ως κινητήρια και προτρεπτική δύναμη και πόλο έλξης την οικονομική ανάπτυξη, που πραγματοποιείται σε αναπτυσσόμενες χώρες και την ενδεδειγμένη ανάγκη για ατομική εξέλιξη και ευημερία. Ο χωροχρόνος εκδήλωσης και εξέλιξης της μετανάστευσης τη διαφοροποιεί και την ανάγει σε οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό γεγονός περιορισμένης ή εκτεταμένης κλίμακας. Στην παγκόσμια βιβλιογραφία έχουν αναπτυχθεί θεωρίες και σχολές από θεωρητικούς και κοινωνιολόγους της μετανάστευσης, οι οποίοι προσεγγίζουν και αναλύουν το φαινόμενο από μικροκοινωνιολογική και μακροκοινωνιολογική θεώρηση.

Μια μακροκοινωνιολογική ανάλυση των μεταναστευτικών ρευμάτων περιλαμβάνει και ενσωματώνει στο πλαίσιο ανάλυσής της το κοινωνικό, πολιτικό, δημογραφικό και οικονομικό συγκείμενο, εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η μετανάστευση. Το οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό πλαίσιο σκιαγραφεί τις συνθήκες κάτω από τις οποίες λαμβάνει χώρα το φαινόμενο και ταυτόχρονα επιμερίζει και συγκεκριμενοποιεί τις αιτίες και τις συνέπειες εκδήλωσής του. Το κοινωνικό πλαίσιο εμπεριέχει το οικογενειακό και φιλικό δίκτυο, το οποίο με τη σειρά του εντοπίζεται και σε μικροκοινωνιολογικό επίπεδο. Η μετανάστευση δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ανεξάρτητα από τα άλλα επίπεδα του οικονομικού και κοινωνικού κύκλου ζωής, αλλά να αναλύεται στο περιβάλλον ευρύτερων διαδικασιών κοινωνικής μεταβολής (Lucassen, 1997, 28).

Από την άλλη, οι επιστήμονες που επικεντρώνονται στην ιδέα της παγκοσμιοποίησης επισημαίνουν ότι παρότι υπήρχε μια ροπή να ελευθερωθεί η ποσότητα αγαθών και κεφαλαίου, δεν υπήρξε μια παράλληλη παρακολούθηση και έλεγχος, με αποτέλεσμα να ελευθερωθεί ελεγχόμενα ο χείμαρρος του ανθρώπινου δυναμικού σε παγκόσμιο επίπεδο (Zlotnik, 1998, 430).

Σε εθνικό επίπεδο η ανισομερής οικονομική διαδικασία εκφράζεται σχηματικά στη σχέση κέντρου – περιφέρειας, με τη διάκριση ενός αναπτυσσόμενου κέντρου και μιας περιφέρειας με εξαρτημένη ανάπτυξη. Η τελευταία προμηθεύει με εργατική δύναμη το κέντρο και ενισχύει τη βιομηχανική του ανάπτυξη ακόμα και με πρώτες ύλες. Σ' αυτή τη διαμορφωμένη διεθνή κατάσταση που παράγει και ανατροφοδοτεί τη μετανάστευση, εμπλέκεται το άτομο της περιφέρειας ως μονάδα και επιλέγει τη θέση του στη διεθνή αγορά. Η μετανάστευση,

κατ' αυτό τον τρόπο, διαφαίνεται περισσότερο ως εκούσια, ατομική και αβίαστη απόφαση αλλά πάντα καθορισμένη από το διεθνές συγκείμενο. Καθορισμένη, επίσης, είναι και η θέση που θα καταλάβει ο μετακινούμενος πληθυσμός στη χώρα υποδοχής και η εξελικτική του πορεία προκειμένου να ενσωματωθεί ή και να αφομοιωθεί από τις υπάρχουσες και επικρατούσες κοινωνικές δομές. Έτσι, σε *ατομικό επίπεδο*, διακρίνεται μια επιθυμία βελτίωσης της οικονομικής κατάστασης, η οποία ορίζεται και κατευθύνεται από το νόμο της προσφοράς και ζήτησης και οδηγεί σε γεωγραφική κινητικότητα των πληθυσμών. Οι συνθήκες στη χώρα προέλευσης αλλά και αυτές στη χώρα υποδοχής και τα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν συγκεκριμένα τμήματα του πληθυσμού λειτουργούν προτρεπτικά στην εκδήλωση του φαινομένου, σύμφωνα με το κοινωνικο-οικονομικό μοντέλο ανάλυσης (Δαμανάκης, 1987, 20).

Μεθοδολογικά για την ανάλυση των παγκόσμιων μεταναστευτικών ρευμάτων είναι απαραίτητα τέσσερα στάδια: 1ο η ποικιλία της έννοιας μετανάστης, η οποία διαφέρει από χώρα σε χώρα παρόλο που τα Ηνωμένα Έθνη έχουν δώσει ένα περιεκτικό ορισμό, 2ο διαχωρισμός των χωρών αποστολής και υποδοχής μεταναστών, ώστε να είναι ξεκάθαρος ο ρόλος καθεμιάς, 3ο σε μακροεπίπεδο διαφαίνεται ένας επηρεασμός της εγγύτητας και της συγγένειας μεταξύ των χωρών προέλευσης και προορισμού σε επίπεδο γλώσσας, πολιτισμού, θρησκείας· οι συμμαχίες και οι συμφωνίες που υπογράφονται κατά καιρούς επηρεάζουν τα μεταναστευτικά ρεύματα, 4ο πρέπει να εξεταστεί το μικροεπίπεδο και ο ρόλος του στη διεθνή μετανάστευση (Nogle, 1994, 330). Το μεταναστευτικό φαινόμενο ως μια κυκλική διαδικασία ατομική και ταυτόχρονα συλλογική, που ξεκινάει από προσωπική και αβίαστη απόφαση για μετακίνηση και εγκατάσταση σε ξένη χώρα, για να καταλήξει σε παλιννόστηση και επαναπατρισμό των ίδιων ατόμων / ομάδων μας παρέχει το σκελετό ανάλυσης και αποσαφήνισής του. Η μετανάστευση γίνεται μια αυτοτροφοδοτούμενη διαδικασία. Ένα μεταναστευτικό ρεύμα όταν αρχίσει να κινείται, αποτελεί την κινητήρια δύναμη του ίδιου του ρεύματος. Οι μετανάστες διευκολύνουν τους φίλους και τους συγγενείς τους που έχουν μείνει στην πατρίδα να μεταναστεύσουν, καθώς τους παρέχουν πληροφορίες σχετικά με το πώς να μεταναστεύσουν, πόρους για να πραγματοποιήσουν τη μετακίνηση και βοήθεια στην αναζήτηση εργασίας και κατοικίας (Χάντινγκτον, 1998, 336-7). Αναλυτικότερα, θα μπορούσε να σχηματιστεί η κυκλική αυτή πορεία με τον μετανάστη στο επίκεντρο μιας διαδικασίας στην οποία άλλοτε ασκεί ρόλο παθητικό και άλλοτε ενεργητικό. Η κυκλική κίνηση αρχίζει με τη μετακίνηση πληθυσμού, την εγκατάστασή του, την προσαρμογή/ενσωμάτωσή του στις νέες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες της χώρας υποδοχής, και, ενδεχομένως, τον επαναπατρισμό του και την προσπάθεια επανένταξης στα δεδομένα της πατρίδας του.

Η σύγχρονη ιστοριογραφία και κοινωνιολογία της μετανάστευσης στρέφεται αρχικά στην εξιμνεία και ανάλυση του μεταναστευτικού ρεύματος προς την Αμερική συσχετίζοντας το με τις διαδικασίες συγκρότησης και αναπαραγωγής του έθνους αλλά και της αφομοιωτικής διαδικασίας που υπόκειται ο μετακινούμενος πληθυσμός (Βεντούρα, 1994, 11). Η σύγχρονη μετανάστευση των μεταπολεμικών χρόνων είναι αποτέλεσμα, περισσότερο της εκούσιας μετακίνησης πληθυσμού με σκοπό τη βελτίωση της οικονομικής του κατάστασης

και λιγότερο αποτέλεσμα θρησκευτικών ή πολιτικών διώξεων.

2.3 Αιτίες της μετανάστευσης

Το μεταναστευτικό φαινόμενο σκιαγραφείται και αναλύεται ως άμεσο αποτέλεσμα οικονομικών παραγόντων και, κυρίως, σχετίζεται με τους δείκτες ανάπτυξης και προόδου των χωρών που είτε αποστέλλουν, είτε δέχονται μετανάστες. Πολλές μελέτες εξετάζουν τα αίτια της μετανάστευσης, προσδιορίζουν τους λόγους επιλογής της χώρας εγκατάστασης και την κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική προσαρμογή των μεταναστών στη χώρα υποδοχής ως φαινόμενο κυκλικό, που ενεργοποιεί μηχανισμούς ταξικής αναδόμησης και πολιτικές ενσωμάτωσης, αφομοίωσης, πολυπολιτισμού.

Το ερμηνευτικό σχήμα, που η αμερικάνικη βιβλιογραφία ονομάζει *push and pull factors*, προσδιορίζει τους παράγοντες εκείνους, που έλκουν ή απωθούν τα άτομα στο να μετακινηθούν από περιοχή σε περιοχή, από χώρα σε άλλη χώρα ή από ήπειρο σε άλλη ήπειρο. Η συζήτηση σχετικά με την διάκριση των αιτιών, που οδηγούν στην εγκατάλειψη του τόπου καταγωγής και τη μετεγκατάσταση σε άλλη χώρα, επικεντρώνονται κυρίως στην αναζήτηση των αιτιών, όπως οι πληροφορίες για τη χώρα υποδοχής, η γεωγραφική απόσταση από τη χώρα μετακίνησης, η ευκολία εύρεσης κατοικίας και εργασίας (Clark, 1986, 47). Ειδικότερα, στους ρυθμιστικούς παράγοντες της μεταναστευτικής κίνησης κατατάσσεται ο τόπος κατοικίας, η απόσταση από τη χώρα μετακίνησης, η διάρκεια των «εργατικών συμβολαίων», το κόστος διαβίωσης, το φυσικό περιβάλλον, η κοινωνική σύνθεση της χώρας υποδοχής, οι δημόσιες υπηρεσίες, το περιβάλλον εργασίας, οι φιλικοί ή συγγενικοί δεσμοί με άλλους μετανάστες, το σύστημα εκπαίδευσης. Ακόμη πιο συγκεκριμένα, στους προτρεπτικούς παράγοντες συμπεριλαμβάνονται οι ευκαιρίες για απασχόληση στη χώρα υποδοχής, η διάθεση μετακίνησης, η αλλαγή οικογενειακής κατάστασης.

Η δημογραφική πίεση στις χώρες του Νότου σε συνδυασμό με την οικονομική εξαθλίωση που συντελείται στις υπανάπτυκτες ή εξαρτημένες οικονομίες έχει ως αποτέλεσμα να δυσχεραίνει ακόμα περισσότερο ο ρυθμός δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας και να τροφοδοτείται η μεταναστευτική κίνηση. Η μεταπολεμική ενδοευρωπαϊκή μετανάστευση επιζητούσε την άμεση λύση πρόσκαιρων προβλημάτων, που δημιουργήθηκαν από την αυξημένη ζήτηση εργασίας ως αποτέλεσμα των καταστροφών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η ανασυγκρότηση των δυτικοευρωπαϊκών χωρών και η μετέπειτα άνθιση της βιομηχανίας τους επέβαλλε την αναζήτηση φτηνής εργατικής δύναμης από τις χώρες της Νότιας Ευρώπης (Χασιώτης, 1993, 136). Η πολιτική που αναπτύσσουν οι χώρες υποδοχής των μεταναστών και η γενικότερη θεώρηση του μεταναστευτικού φαινομένου ως παροδικού και προσωρινού είχε ως αποτέλεσμα να λάβει η μετανάστευση προς τη Δ. Ευρώπη χαρακτήρα προβληματικό, δημιουργώντας μακροχρόνιες δυσεπίλυτες κοινωνικές και ατομικές ατέλειες και αντινομίες (Φακιολάς/Δημητρόπουλος, 1987, 34).

Συγκεκριμένα, η έλλειψη εργατικού δυναμικού στις χώρες της Δ. Ευρώπης ήταν αποτέλεσμα του χαμηλού ποσοστού πληθυσμιακής αύξησης, της δυσμενούς εξέλιξης και διάρθρωσης του πληθυσμού ηλικιακά, της κάμψης των ποσοστών δραστηριότητας λόγω αύξησης των ετών φοίτησης και λόγω συνταξιοδότησης σε νεαρότερη ηλικία, της τάσης απα-

σχόλησης των γυναικών, της μείωσης της προσφοράς καλοπληρωμένης, ακίνδυνης και αυξημένου κοινωνικού κύρους εργασίας (Έμκε – Πουλοπούλου, 1986, 180).

Η εμπειρία της μετανάστευσης δεν αντιμετωπίζεται, ούτε χαρακτηρίζεται αναγκαστικά ως αρνητική. Για να γίνει κατανοητό αυτό θα πρέπει να αναφερθούμε ξανά στα αίτια που οδηγούν στην μετακίνηση του πληθυσμού και που εντοπίζονται κυρίως στην βελτίωση των οικονομικών συνθηκών ανεβάζοντας το βιοτικό επίπεδο και αλλάζοντας τον τόπο κατοικίας του. Για πολλούς μελετητές αυτό σημαίνει ότι ο μετανάστης, προερχόμενος από αγροτικές περιοχές και περιθωριοποιημένος στον τόπο καταγωγής του, εγκαθίσταται στα αστικά κέντρα της χώρας υποδοχής, αναπτύσσει νέες προσδοκίες απέναντι στα νέα δεδομένα και αρχίζει πλέον μια διαλεκτική και αμφίδρομη αλληλεπίδραση με τη χώρα υποδοχής (Βεντούρα, 1994, 41). Σ' αυτή τη διαδικασία ο μετανάστης βρίσκεται στο κέντρο του πλαισίου καθορίζοντας τη σχέση τόσο με την εθνοτική ομάδα /κοινότητα στην οποία ανήκει και η οποία τον διαφοροποιεί, όσο και με την ευρύτερη κοινωνική ομάδα στην οποία προσπαθεί να ενταχθεί και να γίνει μέλος της.

Η ανάλυση του μεταναστευτικού φαινομένου εκτός από το κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό, ιστορικό συγκεκριμένο στο οποίο εντάσσεται και το οποίο τελικά καθορίζει και το ερμηνευτικό πλαίσιο προσέγγισης του, αναζητά το ρόλο που διαδραματίζει στην όλη διαδικασία ο μετανάστης ως μονάδα, αλλά και ως εθνοτική ομάδα. Αναλυτικότερα επισημαίνεται, κυρίως από το χώρο των κοινωνικών επιστημών, ότι η εργατική μετανάστευση δεν επιφέρει μόνο οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες, που οδηγούν με τη σειρά τους σε διαδικασίες κοινωνικής ένταξης ή αποκλεισμού, αλλά αρχίζουν πλέον να αντιμετωπίζονται οι μετανάστες ως φορείς ιδιαίτερης κουλτούρας και πολιτισμού αρχικά προσανατολισμένου προς αυτόν της χώρας προέλευσης. Ο πολιτισμός αυτός, όμως, εμπλουτίζεται σταδιακά με πολιτισμικά στοιχεία της χώρας υποδοχής για να μετουσιωθεί σε ένα ιδιαίτερο πολιτισμικό κεφάλαιο.

Η διερεύνηση των αιτιών και των κινήτρων των μεταναστευτικών ρευμάτων, κυρίως του 20ου αιώνα, αντιμετωπίζει τη μετανάστευση ως οικονομικό φαινόμενο με πολλαπλά κινήτρια ερεθίσματα. Η προσδοκία οικονομικής ανόδου, που εξασφαλίζεται με τη σταθερή και μόνιμη απασχόληση, η καλύτερη αμοιβή, οι πολλαπλές κοινωνικές παροχές ωθούν προς μετακίνηση πληθυσμών. Η διατυπωμένη από τον Μ. Νικολινάκο θεωρία σχετικά με την μετανάστευση στην Δ. Ευρώπη εντοπίζει τα αίτια εκδήλωσης του φαινομένου στο πλεόνασμα εργατικού δυναμικού στις χώρες προέλευσης και στη χαμηλή συσσώρευση κεφαλαίου (Νικολινάκος, 1974, 83). Η έλλειψη βιομηχανικής ανάπτυξης στις περιφερειακές χώρες και η «δυσαρμονία ή σύγκρουση συμφερόντων» μεταξύ κέντρου και περιφέρειας προκαλεί την εκδήλωση δομικής βίας και οικονομικού, πολιτικού, στρατιωτικού, επικοινωνιακού και πολιτιστικού ιμπεριαλισμού (Δαμανάκης, 1987, 25).

2.4 Συνέπειες της μετανάστευσης

Σημαντικό στοιχείο για την κατανόηση των αποτελεσμάτων που επιφέρει η μεταναστευτική τάση στις κοινωνικές δομές, είναι η θεώρησή της ως μια δυναμική και όχι απομονωμένη διαδικασία με πολιτικό και κοινωνικό αντίκτυπο. Σε τοπικό και εθνικό επίπεδο

η κίνηση του πληθυσμού είναι συνεχιζόμενη και με πολλαπλές συνέπειες στην πολιτική διαδικασία, στην κοινωνική αλλαγή και στην ικανότητα της κοινωνίας να προσφέρει επαρκές επίπεδο διαβίωσης στους πολίτες της (Clark, 1975, 24). Οι συνέπειες που προκύπτουν από τη μαζική μετακίνηση πληθυσμών έχουν αντίκτυπο τόσο στη χώρα αποστολής, όσο και στη χώρα υποδοχής των μεταναστών και κυρίως στην κοινωνική δομή της καθεμιάς. Η διαρθρωτική παρουσίαση των συνεπειών της μετανάστευσης δεν παραπέμπει μόνο σε οικονομικές και κοινωνικές ανακατατάξεις στις συμμετέχουσες χώρες, αλλά κυρίως ανακινεί ιδεολογικά «ανενεργά» ζητήματα, όπως αυτό της εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας. Στις χώρες υποδοχής διαφαίνεται ένας προβληματισμός και μια αναταραχή σχετικά με αυτά τα ζητήματα, τα οποία επαναπροσδιορίζονται σε σχέση με την ταυτότητα των εισαγόμενων μεταναστών και με τα νέα οικονομικά δεδομένα που δημιουργούνται.

Το μεταναστευτικό φαινόμενο εγείρει και κινεί διαδικασίες που δεν ελέγχονται πάντα από τα εμπλεκόμενα κράτη, ενώ κάποτε εμφανίζονται ως παράνομες πράξεις με άμεσες συνέπειες στο μετακινούμενο πληθυσμό. Σε κάθε μεταναστευτικό ρεύμα και κυρίως όταν υποκινείται από οικονομικούς λόγους, παρατηρούνται φαινόμενα κακομεταχείρισης και εκμετάλλευσης της μετακινούμενης εργατικής δύναμης μέσω της παράνομης διακίνησής της ή ακόμα και με την άνιση μεταχείριση και καταπάτηση των δικαιωμάτων σε σχέση με τον ντόπιο πληθυσμό.

Ήδη, από το 1960, αρκετές χώρες – κλειδιά φιλελευθεροποίησαν τις μεταναστευτικές τους πολιτικές και, συνεπώς, επέτρεψαν την νόμιμη αποδοχή των μεταναστών που προηγούμενα δεν ήταν ευπρόσδεκτοι. Επιπλέον, εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενός από τα μεγαλύτερα εμπορικά μπλοκ, υπήρξε σημαντική φιλοδοξία η ελευθερία της διακίνησης των πολιτών της (Zlotnik, 1994, 430).

Η θέσπιση διατάξεων με καθολική ισχύ για όλα τα κράτη – μέλη των Ηνωμένων Εθνών είχε ως σκοπικό την πάταξη της εκμετάλλευσης και της άνισης μεταχείρισης των μεταναστών. Η τήρηση της διάταξης κρίνεται απαραίτητη απ' όλα τα κράτη παρόλα αυτά πάντα παρατηρείται καταπάτησή της.

Η οικονομική προσέγγιση των συνεπειών της μετανάστευσης επικεντρώνεται από οικονομολόγους μελετητές στα πλεονεκτήματα που επιφέρει αυτή αφενός στα μετακινούμενα άτομα, αφετέρου στις χώρες υποδοχής και την επικείμενη ευημερία τους από την εκμετάλλευση αλλοδαπού εργατικού πληθυσμού. Η μείωση των δεικτών φτώχειας και η αύξηση της ροής κεφαλαίου με τη μορφή εμβασμάτων βελτιώνουν την οικονομική κατάσταση της χώρας προέλευσης, αλλά και των μεταναστών. Ταυτόχρονα, αποτρέπονται οι κοινωνικές συγκρούσεις και εντάσεις ή δημιουργούνται νέες στη χώρα υποδοχής των μεταναστών.

Η νεοκλασική θεωρία, για τη μελέτη του φαινομένου της μετανάστευσης, επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στα κέρδη και στις ζημιές που αυτή επιφέρει στη χώρα υποδοχής και στη χώρα προέλευσης, τοποθετώντας το μετανάστη στο κέντρο αυτής της διαδικασίας. Αναλυτικότερα, οι συνέπειες για το μετανάστη, τη χώρα προέλευσής του και υποδοχής οι συνέπειες είναι οι εξής:

α. Χώρα προέλευσης: η μαζική μετακίνηση απόμων επιφέρει αλλαγές στην πληθυσμια-

κή ανάπτυξη της χώρας της οποίας ο πληθυσμός μεταναστεύει. Οι δημογραφικές επιπτώσεις διαφαίνονται τόσο σε επίπεδο κοινωνικό, όσο και οικονομικό. Μειώνεται άμεσα ο πληθυσμός σε απόλυτους αριθμούς, αλλά ταυτόχρονα και ο αριθμός γεννήσεων εξαιτίας της μείωσης των ατόμων σε αναπαραγωγική ηλικία. Η πτώση της γεννητικότητας, η γήρανση και η αποδυνάμωση του ενεργού πληθυσμού έχουν συνέπειες για τις αναπαραγωγικές ηλικίες, αλλά και η απώλεια ακμαίας εργατικής δύναμης που πλήττει τις παραγωγικές ηλικίες θεωρούνται ως σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη της χώρας.

Έτσι, οι συνέπειες που χαρακτηρίζονται ως κέρδη για τη χώρα προέλευσης, έχουν μια βραχυπρόθεσμη ισχύ και καταλήγουν να λειτουργούν μακροπρόθεσμα ως ζημιές. Για παράδειγμα, η μείωση της ανεργίας και της κοινωνικής έντασης που αυτή δημιουργεί έχει πρόσκαιρο και περιορισμένο θετικό αποτέλεσμα επειδή δημιουργεί στενότητα εργασίας και ειδίκευσης, ιδιαίτερα σε κάποιους κλάδους της οικονομίας. Με την αθρόα μετανάστευση εξαφανίζεται το πλεονέκτημα της άφθονης προσφοράς εργασίας για την προσέλκυση κεφαλαίων, ενώ η έλλειψη ειδικευμένων εργατών λειτουργεί ως περιοριστικός παράγοντας για την ανάπτυξη της βιομηχανίας (Έμκε – Πουλοπούλου, 1986, 247).

Όμως, η μείωση της ανεργίας και των πιέσεων που αυτή δημιουργεί στην αγορά εργασίας και, κατ' επέκταση, η αποτροπή κοινωνικής έντασης λειτουργούν ως θετικοί παράγοντες για τη χώρα αποστολής μεταναστών. Σε οικονομικό επίπεδο αυξάνεται η ροή κεφαλαίων με τη μορφή εμβασμάτων, το ισοζύγιο πληρωμών, περιορίζεται η κατανάλωση, η ανεργία και αλλάζει το status του εργατικού δυναμικού της χώρας. Η αύξηση των εμβασμάτων από τους μετανάστες θεωρείται ως η πιο σημαντική συνεισφορά προς τη χώρα προέλευσης και την ανάπτυξή της (Appleyard, 1992, 261).

β. Χώρα υποδοχής: Η οικονομική θεωρία υποστηρίζει ότι η διεθνής μετανάστευση είναι ευεργετική και για τις δυο εμπλεκόμενες χώρες. Βέβαια, σε κάθε χώρα υπάρχουν «νικητές και «ηττημένοι». Ειδικότερα, στις χώρες υποδοχής οι ειδικευμένοι εργάτες έχουν μεγαλύτερες αποδοχές και καταλαμβάνουν καλύτερες θέσεις εργασίας. Ακόμα και οι ίδιοι οι εργοδότες οικειοποιούνται και εκμεταλλεύονται την εργατική δύναμη που τους προσφέρεται. Εξάλλου, αυτός είναι ο αντικειμενικός σκοπός της οικονομικής μετανάστευσης. Αντίθετα, οι ανειδίκευτοι εργάτες είτε από τη χώρα προέλευσης, είτε από τη χώρα υποδοχής υπεισέρονται σε φάση ανταγωνισμού για την εύρεση εργασίας.

Η «πολιτισμική αντίθεση» χρησιμοποιείται ως προκάλυμμα για την οικονομική προσαρτία των μεταναστών. Η ενεργοποίηση ευεργετικών - προνοιακών προγραμμάτων, όπως επιδόματα ανεργίας, ασφάλιση, ιατρική περίθαλψη, που διασφαλίζουν, θεωρητικά, την ισότιμη αντιμετώπιση μεταναστών και ντόπιων και τα οποία απουσίαζαν από τη χώρα προέλευσης, αναπτύχθηκαν στη δεκαετία του 1960 ως μεταναστευτική πολιτική στις ευρωπαϊκές χώρες (Appleyard, 1992, 260).

γ. Μετανάστες και οικογένειά του: Τα κοινωνικοοικονομικά μοντέλα ανάλυσης της μετανάστευσης τοποθετούν την επιλογή της μετανάστευσης στη σφαίρα της προσωπικής

και αβίαστης απόφασης που λαμβάνει το άτομο έχοντας υπόψη του τους ελκυστικούς και αποτρεπτικούς παράγοντες αλλά και τις συνθήκες που επικρατούν στη χώρα προέλευσης και στη χώρα υποδοχής.

Το ψυχολογικό κόστος για το μετανάστη είναι υψηλό κυρίως εξαιτίας της μετάβασής του από ένα πολιτισμικό περιβάλλον, στο οποίο ο ίδιος κατείχε συγκεκριμένη θέση, σε ένα νέο ξένο που του δημιουργεί προβλήματα προσαρμογής και ενσωμάτωσης. Η πρώτη γενιά μεταναστών υιοθετεί αξίες, τρόπους, συμπεριφορές, διαφορετικές από αυτές στις οποίες κοινωνικοποιήθηκε και διαμόρφωσε την ατομική και συλλογική της ταυτότητα. Η οικοδόμηση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας έχει επέλθει ομαλά στο περιβάλλον της χώρας καταγωγής. Μεταβαίνοντας σε μεταναστευτικό περιβάλλον είναι απαραίτητη η υιοθέτηση νέων τρόπων συμπεριφοράς και η αποδοχή αξιών ξένων προς τις γνωστές και οικείες. Η ταυτότητα του μετανάστη μετασχηματίζεται με βάση την αλληλεπίδραση των κοινωνικών δομών και των πολιτισμικών σχημάτων της χώρας καταγωγής και της χώρας υποδοχής, μέσα από τις πολύπλοκες σχέσεις των μεταναστών με τον εθνικό πληθυσμό, των μεταναστών μεταξύ τους και σε συνάρτηση με τον διεθνή συσχετισμό δυνάμεων (Βεντούρα, 1997, 25).

2.5 Ομάδες δράσης

Ως ομάδα ορίζεται μια κατηγορία ατόμων τα οποία πληρούν δύο βασικές προϋποθέσεις: α. το άτομο αναγνωρίζει τον εαυτό του ως μέλος αυτής της κατηγορίας και β. αυτή η αναγνώριση έχει για το άτομο μια συναισθηματική αξία (Tajfel, 1990, 145). Ο Turner (1990, 299) δίνει τον εξής ελάχιστο ορισμό για την ομάδα: δύο ή περισσότερα άτομα, τα οποία κατά κάποιον τρόπο αλληλεξαρτώνται κοινωνικά ή ψυχολογικά για την ικανοποίηση αναγκών, την επίτευξη στόχων ή τη συναινετική επικύρωση στάσεων και αξιών.

Μια κοινωνική ομάδα κατορθώνει να διατηρεί τη συμβολή της στην κοινωνική ταυτότητα του ατόμου, μόνο όταν κατορθώνει θετικά εκτιμώμενη να διακρίνεται από άλλες ομάδες. Η δυναμική που αναπτύσσεται με την συνάντηση περισσότερων των δυο ατόμων αναδεικνύει ένα σύνολο αλληλεξαρτώμενων σχέσεων, οι οποίες συγκροτούν και αναπτύσσουν τη δυναμική της ομάδας. Οι δυναμικές που δημιουργούνται με την συγκέντρωση ατόμων είναι ουσιαστικά όλες οι αλληλεπιδράσεις, οι οποίες δεν υπάρχουν ως αντιδράσεις μεμονωμένων ατόμων, αλλά υφίστανται μόνο κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις και σε ορισμένο και συγκεκριμένο χωρο-χρόνο.

Εκτός από τα αντικείμενα, η δράση κατευθύνεται και προς τα ανθρώπινα όντα, οπότε αποβαίνει κοινωνική δράση. Αυτό που προσδιορίζει την κοινωνική δράση είναι η δυνατότητα αναγνώρισης από το άτομο της ύπαρξης άλλων ατόμων, καθώς και η δυνατότητα να κατανοηθεί η συμπεριφορά τους (Καραποστόλης, 1984, 19). Η κοινωνική δράση ορίζεται ως η ατομική συμπεριφορά ενός ατόμου, βάσει υποκειμενικών αξιών, και η προσπάθεια ερμηνείας και κατανόησης αυτών των ενεργειών. Η δράση κοινωνικών ή συλλογικών οντοτήτων (κράτος, οικογένεια, επιχειρηματική μονάδα), κατά τον Weber, δεν είναι δυνατόν να ερμηνευθεί, ούτε να αποδοθεί υποκειμενικό νόημα στις δραστηριότητές τους. Η επίδραση, όμως, που ασκούν αυτές οι συλλογικές οντότητες - οι ομάδες - στα άτομα είναι αδιαμφισβήτητη, ακριβώς διότι τα άτομα συμμορφώνονται στις απαιτήσεις της ομάδας και στη κα-

νονιστική εξουσία της. Η ομάδα, λειτουργεί εξάλλου, και αναπτύσσεται με υποκειμενικά νοήματα, τα οποία συγκλίνουν με ατομικές κοινές αφηγησιακές αντιλήψεις.

Η κοινωνική ψυχολογία έχει αναπτύξει πολλές και ποικίλες θεωρητικές προσεγγίσεις αναφορικά με τη δυναμική των μικρών ή μεγάλων ομάδων, οι οποίες επικεντρώνονται είτε στη θεωρία της αλληλεπίδρασης μεταξύ των ατόμων που συμμετέχουν σε μια ομάδα, είτε στην ψυχαναλυτική θεωρία του Freud, είτε στη θεωρία της συναλλαγής (θεωρία της μάθησης σύμφωνα με τη συμπεριφορική προσέγγιση), είτε στη θεωρία των γενικών συστημάτων, είτε στην κοινωνιομετρική προσέγγιση του Moreno².

Μια κοινωνική ομάδα έχει την ικανότητα να διατηρεί τη συμβολή της στην κοινωνική ταυτότητα του ατόμου μόνο όταν κατορθώνει θετικά εκτιμώμενη να διακρίνεται από άλλες ομάδες (Tajfel κ.α., 1990, 284). Όταν δηλαδή παρέχει στα μέλη της την αίσθηση ότι διαφοροποιούνται θετικά από άλλες ομάδες, ότι διαθέτουν θετικά χαρακτηριστικά τα οποία συγκροτούν τη διαφορετική κοινωνική (εθνική) ταυτότητα. Στους κόλπους τέτοιων κοινωνικών ομάδων δημιουργείται θετική ενδο-ομαδική αξιολόγηση, αναπτύσσεται ένα δυναμικό πεδίο δράσης, το οποίο διαφοροποιεί τα μέλη της ομάδας με μέλη άλλων ομάδων σύγκρισης και ενεργοποιεί μηχανισμούς δράσης-αντίδρασης. Η αναπτυσσόμενη δράση εξαρτάται και καθορίζεται, όχι μόνο από τα χαρακτηριστικά των μελών της ομάδας ή από τη δυναμική και την αλληλεπίδραση που αναπτύσσεται μεταξύ των μελών, αλλά και από το κοινωνικό και ομαδικό πλαίσιο εντός του οποίου ενεργοποιούνται (Tajfel κ.α., 1990, 295).

Η διεκδίκηση αιτημάτων, ο επηρεασμός και η μεταβολή των επιλογών είναι βασικός στόχος των ομάδων πίεσης, είτε είναι ιδιωτικές είτε δημόσιες. Ανάλογα, πάντα, με το πλαίσιο δράσης τους αναπτύσσουν μεγαλύτερες προσπάθειες προς τομέεις του κρατικού μηχανισμού και εντείνουν τις προσπάθειες επηρεασμού ξεπερνώντας τις λειτουργίες διεκδίκησης, που ανήκουν στις αρμοδιότητές τους, και φτάνουν να ασκούν πραγματική εξουσία αποφάσεων, πίσω από το παραπέτασμα των επίσημων θεσμών (Schwartzberg, 1984, 419). Ιδιαίτερα συχνή είναι η σύνδεση ομάδων πίεσης με κόμματα, που είτε εξαρτώνται αποκλειστικά απ' αυτά και δρουν κάτω από την επιρροή τους, είτε επηρεάζουν τους κομματικούς σχηματισμούς και τους ελέγχουν.

Τα κοινωνικά γεγονότα, τα οποία επηρεάζουν άμεσα τη ζωή του ατόμου απαιτούν απ' αυτό να οικοδομήσει συστήματα κοινωνικής αιτιότητας, τα οποία συγκροτούν ένα κοινό σύστημα αξιών και κανόνων αποδεκτό από τα μέλη της ίδιας ομάδας. Η συμπεριφορά που αναπτύσσεται στους κόλπους της τελευταίας εξαρτάται από τη λειτουργία των κοινών ταυτίσεων, του *corpus* των κοινών αξιών και κανόνων. Οι αξίες αυτές είναι εύκαμπτες και μπορούν να διαφοροποιηθούν μέσω της αλληλεπίδρασης τόσο μεταξύ των μελών της ομάδας όσο και από εξωτερικούς παράγοντες (εξω-ομάδα).

Η ύπαρξη συλλογικών οργάνων και πολυποίκιλων ομάδων εκπροσώπησης είναι ιδιαίτερα έντονη σε μεταναστευτικά περιβάλλοντα. Ο λόγος σύστασης οργανώσεων, οι οποίες προβάλλουν ως αυτοσκοπό τους την προάσπιση και διαφύλαξη των συμφερόντων των μεταναστών είναι η εξυπηρέτηση συγκεκριμένων αναγκών των μελών τους. Κυρίως είναι

2 Αναλυτικά παρουσιάζονται από τον M. E. Shaw (1981), *Group Dynamics*. Mc Graw-Hill.

αποτέλεσμα αυτοοργάνωσης, προκειμένου να αντεπεξέλθουν στις μεταναστευτικές συνθήκες, στις οποίες καλούνται να ζήσουν. Η ικανοποίηση αυτών των αναγκών, η επίλυση των άμεσων προβλημάτων και η εξυπηρέτηση των συμφερόντων των μεταναστών οδηγούν στην ίδρυση οργανώσεων και συλλόγων και στο γερμανικό χώρο (Βλ. ανάλ. Δαμανάκης, 1997, 66-79, καθώς και τα κεφ. 3.3 της παρούσας μελέτης).

Η μαζική εκπροσώπηση και η συμμετοχή σε ομάδες προάσπισης συμφερόντων ως φαινόμενο εμφανίζεται και συντελείται στο όνομα του εκδημοκρατισμού και του γενικότερου πνεύματος προνοιακής πολιτικής που αναπτύσσεται σε μεταναστευτικά περιβάλλοντα. Οι περισσότερες δραστήριες συνδικαλιστικές οργανώσεις αναπτύσσονται μέσα στους κόλπους των εργαζομένων και απαιτούν την ικανοποίηση των αιτημάτων των ομάδων που εκπροσωπούν. Οι ομάδες πίεσης αξιώνουν προνόμια και παροχές, διεκδικούν δικαιώματα, αμφισβητούν τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και αναδύονται ως κύριοι προασπιστές και διαπραγματευτές των συμφερόντων της κοινωνικής ομάδας που εκπροσωπούν.

Σε μεταναστευτικό περιβάλλον αναδεικνύεται συσπειρωτικός ο ρόλος της θρησκείας γενικότερα και της εκκλησίας ειδικότερα. Όταν ο παράγοντας θρησκεία παραμελείται, τόσο από τη χώρα προέλευσης, όσο και από τη χώρα υποδοχής, όπως στην περίπτωση της ελληνικής μετανάστευσης προς τις χώρες της Ευρώπης, διαφαίνεται μια προσπάθεια κάλυψης του κενού με άλλες οργανώσεις. Οι συνθήκες στη χώρα προέλευσης ασκούν επιρροή στον τρόπο και στη μορφή οργάνωσης των μεταναστών. Έτσι, είναι συχνό το φαινόμενο σε χώρες στις οποίες επικρατεί πολιτική αστάθεια να εμφανίζονται οργανώσεις πολιτικού χαρακτήρα, οι οποίες ενεργοποιούνται σε πολιτικές αντιδράσεις και επεκτείνονται και στο χώρο της διασποράς (π.χ. την περίοδο της επτάχρονης δικτατορίας στην Ελλάδα πολλές οργανώσεις λειτούργησαν και έδρασαν στον ευρωπαϊκό χώρο, έχοντας άμεση σχέση και εξάρτηση από το μητροπολιτικό κέντρο).

2.6 Εκπαιδευτική πολιτική

Ο προγραμματισμός και η στοχοθεσία που τίθεται προς επίτευξη μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα κάθε χώρας είναι αποτέλεσμα της συνισταμένης και της δράσης παραγόντων και συνθηκών σε συγκεκριμένο ιστορικό χωροχρόνο. Έτσι, οι διαφορές που παρατηρούνται στα εκπαιδευτικά συστήματα εξηγούνται και κατανοούνται από την ύπαρξη συγκεκριμένων πολιτικοοικονομικών συνθηκών, από το επίπεδο ανάπτυξης, από τις κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές δομές, από τις σχέσεις κυριαρχίας, ανεξαρτησίας ή εξάρτησης που αναπτύσσονται ανάμεσα στις διάφορες χώρες.

Αντικείμενο της εκπαιδευτικής πολιτικής είναι ο επηρεασμός που ασκεί η κατανομή της εξουσίας και της οργάνωσης στη λήψη αποφάσεων σχετικά με την εκπαιδευτική διαδικασία, αλλά και τα αποτελέσματα αυτής. Υπάρχουν θεωρίες και μοντέλα προσέγγισης και ανάλυσης της εκπαιδευτικής πολιτικής, που άπτονται ευρύτερων επιστημολογικών και ιδεολογικών τοποθετήσεων. Η κατηγοριοποίηση των εκπαιδευτικών μοντέλων και η επικείμενη διαφοροποίησή τους έχει σχέση με τον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύουν το ρόλο της εκπαίδευσης στη σύγχρονη κοινωνία. Οι άξονες, βάσει των οποίων επιχειρείται ο διαχωρισμός αυτός, επικεντρώνονται είτε στην θέση του εκπαιδευτικού συστήματος ως θεσμοθετημένου και νομιμοποιητικού κρατικού οργάνου με αναπαραγωγική λειτουργία, είτε στην

συστημική ερμηνεία της εκπαίδευσης και της θεώρησής της σε σχέση με τα υπόλοιπα υποσυστήματα (πολιτικό, ιδεολογικό, οικονομικό).

Η χρήση του όρου εκπαιδευτική πολιτική διαφέρει από ερευνητή σε ερευνητή, από μελέτη σε μελέτη. Δεν είναι απόλυτα ξεκαθαρισμένος και αποσαφηνισμένος όρος με αποτέλεσμα να συγχέεται και η χρήση του να είναι διαφορετική και πολυσήμαντη. Στην προσπάθεια οριοθέτησης και αποσαφήνισης της έννοιας προκύπτει από πολλούς μελετητές ως ορθότερη η χρήση του όρου πολιτική της εκπαίδευσης, αντί για εκπαιδευτική πολιτική. Η πολιτική της εκπαίδευσης είναι γνωστικό και επιστημονικό πεδίο, το οποίο περιλαμβάνει τα προβλήματα και τα ζητήματα που δημιουργούνται μέσα στη σχολική πραγματικότητα. Η εκπαιδευτική πολιτική και πρακτική, νοείται ως θεσμικές ρυθμίσεις και κοινωνικές πρακτικές που καθορίζουν και καθορίζονται από τη συγκρότηση του εκπαιδευτικού λόγου, τη δομή της εκπαίδευσης και τις παιδαγωγικές πρακτικές (Κοντογιαννοπούλου-Πολυδωρίδη, 1995, 11). Η ριζική αλλαγή της δομής, των προγραμμάτων, της ύλης, του τρόπου διδασκαλίας, του χώρου της σχολικής τάξης, του κοινωνικού ρόλου του δασκάλου και του μαθητή, μπορούν να τεθούν ως σκοποί της εκπαιδευτικής πολιτικής (Φραγκουδάκη/Κονδύλη, 1982, 116).

Η πολυσημία που εντοπίζεται στον ορισμό και στην αποσαφήνιση του όρου εκπαιδευτική πολιτική προϋποθέτει για τον προβληματισμό που προκύπτει όταν καλούμαστε να ερμηνεύσουμε μια εφαρμοσθείσα ή εφαρμοζόμενη εκπαιδευτική πολιτική. Οι παράμετροι που ο ερευνητής προτάσει ως σημαντικότερες και βάσει των οποίων επιχειρεί την προσέγγισή του διαφοροποιούνται ανάλογα με το τι ορίζει ως πολιτική.

Στην παρούσα μελέτη ως εκπαιδευτική πολιτική λαμβάνεται οποιαδήποτε διαδικασία η οποία συντελείται μέσα ή έξω από το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα, η οποία, όμως, έχει άμεσες ή έμμεσες συνέπειες στη δομή και στη λειτουργία του, αποδεχόμενοι μ' αυτό τον τρόπο την άποψη του Πυργιωτάκη (1992, 177-178), ότι «το εκπαιδευτικό σύστημα δε λειτουργεί αποκομμένο από τα άλλα επιμέρους κοινωνικά συστήματα από τα οποία δέχεται και ασκεί επιδράσεις».

2.7 Παράγοντες διαμόρφωσης και μοντέλα ανάλυσης της εκπαιδευτικής πολιτικής

Η εκπαίδευση, ως θεσμοθετημένο πολιτικό σύστημα δεν είναι ανεξάρτητη από το πολιτικό πλαίσιο λειτουργίας της, το οποίο καθορίζει και επιλέγει, εν τέλει, τα προβλήματα που ανάγονται στην κρατική αρμοδιότητα, τους τρόπους επίλυσής τους, την χρήση των κρατικών πόρων για την εφαρμογή προτάσεων και την κατανομή των αποτελεσμάτων. Αυτό σημαίνει ότι η δομή της εξουσίας είναι αλληλένδετη με την θεσμοθετημένη εκπαίδευση, η οποία με τη σειρά της θέτει σκοπούς και στόχους άμεσα εξαρτούμενους από το κράτος. Εξάλλου, η λειτουργία του σχολείου ως αναπαραγωγικού οργάνου του κράτους έχει αναλυθεί διεξοδικά από πολλούς μαρξιστές και νεομαρξιστές³.

³ Το σχολείο ως μηχανισμός αναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας, ως όργανο και εργαλείο άμεσα εξαρτώμενο και επηρεαζόμενο από τους τιθόμενους κρατικούς σκοπούς και στόχους έχει αναλυθεί από κλασικούς νεομαρξιστές αναλυτές. Οι προσεγγίσεις των Althusser, Apple, Bourdieu, Passeron, Πουλαντζά, Τσουκαλά, Μουζέλη, κ.α. ανάγουν το εκπαιδευτικό σύστημα ως κατεξοχήν αναπαραγωγικό ιδεολογικό μηχανισμό του κράτους, το οποίο μεταφέρει την κυρίαρχη ιδεολογία, αναπαραγάγοντας, ταυτόχρονα, ίδιους τρόπους οικονομικής παραγωγής και κοινωνικής δομής.

Για τον Bourdieu (Καζαμιάς, 1993, 181), βέβαια, η εκπαίδευση, ως ιστορικά διαμορφωμένος κοινωνικο-πολιτικός σχηματισμός χαρακτηρίζεται από μια «ανεξαρτησία» από το κράτος και τις κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις, εμπεριέχει, όμως, και εγκλείει την κυρίαρχη κουλτούρα και ένα σύνολο εννοιών, αξιών, προσανατολισμών, προσδοκιών που της προσδίδουν συγκεκριμένο ιδεολογικό στίγμα και κοινωνικο-πολιτισμική διάσταση. Οι θεωρίες που έχουν κατά καιρούς αναπτυχθεί δίνουν βαρύτητα άλλοτε στη διαδικασία και άλλοτε στο αποτέλεσμα του σχεδιασμού της εκπαιδευτικής πολιτικής. Η εκπαίδευση θεωρείται και λαμβάνεται ως ένα πεδίο επιρροής πολυποίκιλων παραγόντων που τη διαμορφώνουν και την τροποποιούν, ενώ ταυτόχρονα λαμβάνεται και ως ένα corpus με σχετική αυτονομία, με δική του κουλτούρα και ιδεολογία.

Η ερμηνεία της εκπαιδευτικής πολιτικής απαιτεί εξέταση των γεγονότων που προηγούνται της επίσημης διατύπωσης των σκοπών και της εκπόνησης προγραμμάτων. Η πολιτική που εφαρμόζεται στην πράξη σπάνια είναι αυτή που αρχικά σχεδιάζεται. Στη διαδικασία αυτή εμπλέκεται η γραφειοκρατία, της οποίας ο ρόλος είναι ανασχετικός στην εφαρμογή κυβερνητικών αποφάσεων, ακριβώς επειδή δέχεται πίεση από άτομα ή ομάδες ατόμων. Πολλές μελέτες, όμως, επιβεβαιώνουν την αρχική αίσθηση ότι οι εκπαιδευτικές επιλογές είναι πολιτικές, χωρίς να γίνεται διάκριση των παραγόντων και των διαδικασιών που ενδέχεται να είναι σπουδαιότερες και πιο ιδιόμορφες. Αυτό σημαίνει ότι ερευνάται και ερμηνεύεται μια πολιτική απόφαση που αναφέρεται στο εκπαιδευτικό σύστημα, αγνοούνται όμως οι διαδικασίες και οι παράγοντες που συνετέλεσαν στη λήψη της συγκεκριμένης και όχι άλλης απόφασης. Υποστηρικτές της παραπάνω θεωρίας επικεντρώνονται στα αποτελέσματα των εκάστοτε πολιτικών επιλογών, στα παραγόμενα της εκπαίδευσης και δεν ενδιαφέρονται στη διαδικασία που οδηγεί σ' αυτά.

Μια διαφορετική άποψη εκφράζουν έρευνες στηριζόμενες σε συντελεστές συνάφειας, εντοπίζουν τις σχέσεις θεσμών, ιδεολογιών, κομμάτων και φορέων και εν τέλει προσδιορίζουν τους παράγοντες της εκπαιδευτικής πολιτικής. Ουσιαστικά, το εκπαιδευτικό σύστημα προσεγγίζεται και αναλύεται ως ένας θεσμός, ο οποίος διαμορφώνεται από τις σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στις διάφορες οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές ομάδες, οι οποίες αλληλοσυγκρούονται στην «αρένα» του κράτους, ταυτόχρονα, όμως, συμβάλλει στην παραγωγή της υπάρχουσας κοινωνικής δομής, των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων.

Η κατανόηση της σχέσης κράτους- εκπαίδευσης -κοινωνίας, των εκπαιδευτικών προβλημάτων και των πολιτικών που ακολουθούνται παρέχουν το πλαίσιο ερμηνείας και ανάλυσης της εκπαιδευτικής πολιτικής ως συνόλου δράσεων, αλλά και την αναγωγή της ακολουθούμενης πολιτικής σε συγκεκριμένη ιδεολογική τοποθέτηση. Ουσιαστικά, αποσαφηνίζονται μ' αυτό τον τρόπο οι διαδικασίες διαμόρφωσης της εκπαιδευτικής πολιτικής, αλλά και ο τρόπος που η τελευταία επιλέγει προκειμένου να λύσει τα προβλήματα που ανακύπτουν κατά την εκπαιδευτική διαδικασία. Τα προβλήματα αυτά έχουν σχέση με τον τρόπο που τα κατανοεί η θεωρία και η εκπαιδευτική έρευνα, οι φορείς που έχουν συμφέροντα και εμπλέκονται στην διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής (κόμματα, συνδικαλιστικοί παράγοντες, φορείς και ομάδες πίεσης), τα όργανα που θα εκτελέσουν την ασκούμενη πολιτική (Ζαμπέτα, 1994, 18). Η απόδοση λόγου στην εκπαίδευση, η ελεγ-

ξιμότητα για την επιτυχία των τιθέμενων σκοπών και στόχων επιτυγχάνεται με την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων, ώστε να υπάρξει ανατροφοδότηση του συστήματος με νέες αλλαγές και τροποποιήσεις.

Η εμπλοκή αλλά και συνεργασία στη διαδικασία διαμόρφωσης εκπαιδευτικής πολιτικής παραγόντων εκτός εκπαιδευτικού συστήματος είναι πιθανή προκειμένου τα ενδιαφερόμενα μέρη να επιτύχουν τους στόχους και τις επιδιώξεις τους. Έτσι, η κινητοποίηση φορέων και παραγόντων έξω από το στενό εκπαιδευτικό περιβάλλον αλλά με μεγαλύτερη δύναμη και ισχύ επιφέρει το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Σε συγκεντρωτικά εκπαιδευτικά συστήματα, όπως το ελληνικό, στα οποία η κεντρική εξουσία διαμορφώνει και σχεδιάζει την εκάστοτε εφαρμοζόμενη εκπαιδευτική πολιτική, ο ρόλος εξωτερικών παραγόντων είναι δεδομένος. Με τον τρόπο αυτό οι διάφορες κοινωνικές ομάδες εμπλέκονται στη διαδικασία προώθησης αλλαγών στο εκπαιδευτικό σύστημα κυρίως λόγω της πολιτικής επιρροής που ασκούν.

Η εκπαιδευτική πολιτική είναι, και για την Archer, ένα γενικότερο πλαίσιο λειτουργίας του εκπαιδευτικού συστήματος που συνεπάγεται τον αποκλεισμό οποιασδήποτε «θεωρίας της ανταλλαγής»⁴. Ουσιαστικά, η εκπαίδευση καλύπτει τις ανάγκες συγκεκριμένων κοινωνικών θεσμών (π.χ. της καπιταλιστικής οικονομίας), αλλά και τα ενδιαφέροντα συγκεκριμένων κοινωνικών στρωμάτων ή ομάδων. Στην πορεία διαμόρφωσης μιας εκπαιδευτικής πολιτικής εμπλέκονται φορείς ή ομάδες συμφερόντων, των οποίων ο ρόλος αναδεικνύεται αναλύοντας τα διάφορα επίπεδα επιρροής τους. Ουσιαστικά, ο ρόλος και ο βαθμός επίδρασης τους ενυπάρχει στις διαδικασίες που προηγούνται πριν από την σύνταξη του τελικού κειμένου, των αρχών και των κανόνων που τίθενται σε εφαρμογή. Για το λόγο αυτό είναι απαραίτητο να φωτίζεται το ιστορικό συγκείμενο μέσα στο οποίο εκτυλίσσεται και διαμορφώνεται μια εκπαιδευτική πολιτική. Οι κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες, η χωροχρονική πραγματικότητα φωτίζει και αναδεικνύει τους παράγοντες επηρεασμού.

Συγγενής με την ανάλυση της Archer, αν και παλαιότερη, είναι η τοποθέτηση του Kogan (1975) σχετικά με τη διαδικασία διαμόρφωσης της εκπαιδευτικής πολιτικής. Ο τελευταίος θεωρεί ότι η εκπαιδευτική πολιτική είναι αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης κυρίως τριών παραγόντων: των στόχων που τίθενται από το εκπαιδευτικό σύστημα σε ιστορική, διαχρονική εξέλιξη, των επιρροών και επιδράσεων που ασκούν ομάδες συμφερόντων και του ρόλου της κυβέρνησης στην άσκηση της πολιτικής. Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στο ρόλο των ομάδων πίεσης, στο βαθμό νομιμότητας που αυτές διαθέτουν και στις σχέσεις που αναπτύσσουν με την κυβερνητική εξουσία.

Τα πεδία δύναμης που επηρεάζουν την εκπαιδευτική πολιτική ως διαδικασίας λήψης αλλά και πραγματοποίησης αποφάσεων, συνδέονται άμεσα μεταξύ τους, έτσι ώστε ο προσδιορισμός και η βαρύτητα του ρόλου του καθενός να καθορίζεται από το άλλο και να μην

4 Η «θεωρία της ανταλλαγής» αναφέρεται στη διάθεση και ανταλλαγή των πόρων (οικονομικών και μη) σε μια κοινωνία. Η διαδικασία αυτή ανταλλαγής και συναλλαγής των πόρων που διαθέτει κάποιος συνδέεται άρρηκτα με τις σχέσεις εξουσίας. Η «γνώση» και η τιμή της ως προϊόν ανταλλαγής δεν είναι πάντα καθοριστική και συγκεκριμένη δημιουργώντας θεωρητικά και μεθοδολογικά προβλήματα στους μελετητές της εκπαίδευσης.

είναι πάντα ευδιάκριτος. Σύμφωνα με τους Bowe, Ball και Gold (1992, 20), στο σχέδιασμα της εκπαιδευτικής πολιτικής εμπλέκονται πρωταρχικά οι εξής παράγοντες διαμόρφωσης:

- *το περιβάλλον επιρροής*: στο οποίο τα ενδιαφερόμενα μέρη ασκούν τη δύναμή τους προκειμένου να επηρεάσουν τον ορισμό και τους σκοπούς της εκπαίδευσης. Εξάλλου, η ετερογένεια των ομάδων συμμετοχής εντοπίζεται στην ποικιλία των εκπαιδευτικών στόχων που τίθενται προς υλοποίηση.

- *το περιβάλλον διαμόρφωσης εκπαιδευτικού κειμένου*: τα κείμενα της πολιτικής διαμορφώνονται και διαρθρώνονται σε μια γλώσσα που προτάσσει το «κοινό καλό». «Η παρουσίασή τους βασίζεται ακριβώς επί διεκδικήσεων/απαιτήσεων για δημοφιλείς και πολιτικές αιτιάσεις. Έτσι, τα πολιτικά κείμενα αναπαριστούν την πολιτική».

- *το περιβάλλον της πρακτικής*: στο οποίο εμπλέκονται τα εκτελεστικά όργανα που υλοποιούν την εκπαιδευτική πολιτική.

Γεγονός είναι ότι η εκπαιδευτική πολιτική ως διαδικασία προσδιορίζεται και επηρεάζεται από πολλούς, διαφορετικούς και συχνά αντικρουόμενους παράγοντες άμεσα ή έμμεσα σχετιζόμενους με το σχεδιασμό και την υλοποίησή της. Η δυναμική που αναπτύσσεται από την συνύπαρξη όλων των παραγόντων δίνει τελικά το εκπαιδευτικό αποτέλεσμα που εφαρμόζεται στην εκπαιδευτική πράξη. Το οικονομικό, πολιτικό, ιδεολογικό σύστημα το οποίο λειτουργεί παράλληλα με το εκπαιδευτικό, σχετίζεται με το τελευταίο, το επηρεάζει, το διαμορφώνει, το τροποποιεί.

Στη πορεία διαμόρφωσης εκπαιδευτικής πολιτικής διαπλέκονται δημόσιοι ή ιδιωτικοί φορείς, ομάδες συμφερόντων, άμεσα ενδιαφερόμενοι, ο ρόλος των οποίων συστηματοποιείται και αναδεικνύεται αναλύοντας τα επίπεδα «διαπραγμάτευσης» και το λόγο που αρθρώνουν αυτές οι ομάδες. Η επίδραση των παραγόντων αυτών συντελείται τόσο σε επίπεδο σχεδιασμού, όσο και σε επίπεδο υλοποίησης. Οι σχέσεις και οι δεσμοί που αναπτύσσονται μεταξύ κεντρικής /εκτελεστικής εξουσίας και των περιφερειακών ομάδων είναι συχνά αποτέλεσμα της παράλληλη δράσης, συνεργασίας ή σύγκρουσης ανάλογα πάντα με τη δομή και τον χαρακτηρισμό του εκπαιδευτικού συστήματος.

Η συνολική εξέταση όλων των παραγόντων που συντελούν στην εκπόνηση μιας εκπαιδευτικής πολιτικής διαφαίνεται απαραίτητη για δυο κυρίως λόγους: αφενός εντοπίζεται το σύνολο των παραγόντων που επηρεάζουν τη σύλληψη, εκπόνηση και εφαρμογή εκπαιδευτικών αλλαγών και ρυθμίσεων και αφετέρου με αυτή τη συνολική διερεύνηση μειώνονται οι εσφαλμένες ερμηνείες και παρερμηνείες των συμπερασμάτων. Εξάλλου, η εκπαιδευτική πολιτική, σύμφωνα με τον ορισμό που υιοθετούμε στην παρούσα μελέτη, είναι οποιαδήποτε πολιτική ενέργεια που προσδιορίζεται από τη σύλληψη της κοινωνικής πραγματικότητας και που αποτελεί συνισταμένη ειδικότερων πολιτικών στόχων και επιδιώξεων.